

пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.

Хоменко О. Методи формування морфемно-словотворчих умінь і навичок учнів початкової та основї шкіл з урахуванням принципу перспективності

У статті охарактеризовані методи формування морфемно-словотворчих умінь і навичок в учнів початкової і основної шкіл з урахуванням принципу наступності.

Ключові слова: методи навчання, принцип наступності, словотворчі уміння.

Хоменко Е. Методы формирования морфемно-словообразовательных умений и навыков учащихся начальной и основной школ с учетом принципа преемственности

В статье охарактеризованы методы формирования морфемно-словообразовательных умений и навыков учащихся начальной и основной школ с учетом принципа преемственности.

Ключевые слова: методы обучения, принцип преемственности, морфемно-словообразовательные умения.

Khomenko E. The methods of forming of morpheme-word-formation abilities and skills of student of initial and basic schools regarding the principle of succession

The article is dedicated to the methods of developing pupils' morphemic word building skills regarding the principle of succession.

Keywords: methods of education, the principle of succession, morphemic word building skills.

УДК 811.161.2

І. Хом'як

**ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
В БІЛІНГВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

У сучасних умовах розбудови Української держави особливої актуальності набула проблема становлення особистості, яка здатна вправно володіти засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Особистість, за “Психологічним словником” В.І.Войтка, – це людина, соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного. Формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості – головна

мета виховання в загальноосвітньому навчальному закладі. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” особистість характеризується як “конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т.ін.; індивідуальність, особа” [1, с. 861].

Визначення мовної особистості знаходимо у працях С.Я.Єрмоленко і Л.І.Мацько “Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови”, Ю.Н.Караулова “Російська мова і мовна особистість”, у підручнику “Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах” за ред. М.І.Пентиліюк, а також “Словнику-довіднику з української лінгводидактики”, за яким мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку. Це мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою [2, с. 85 – 86].

Мета статті: охарактеризувати мовну особистість, проаналізувати роль транспозиційних можливостей та інтерференційних впливів під час вивчення української і російської мов у загальноосвітніх навчальних закладах, окреслити умови формування мовної особистості у двомовному середовищі.

Сьогодні спостерігається забрудненість мовленнєвого середовища, викликана недостатнім знанням мовцями як української, так і російської мов. Ми задалися метою проаналізувати формування мовної особистості у двомовному середовищі, для якого подекуди властива змішана мова, або суржик – “форма міксації мов, засіб спілкування певної частини населення України, який є результатом штучного й неприродного поєднання елементів російської та української мов, що порушує норми української літературної мови” [3, с. 709].

Деякі лінгвісти пов’язують суржик із деструкцією особистості, її духовною деградацією, зведенням мислення до примітиву, однак такі думки, як вважає О.О.Селіванова, потребують доведення шляхом психологічних, а можливо і психіатричних досліджень і видаються якоюсь мірою тенденційними і заангажованими [3, с. 710].

Американська соціолінгвістка Л.Біланюк наголошує на тому, що для деяких українців суржик – рідна мова, мова їхніх батьків, прищеплена в дитинстві, носіями якої є переважно урбанізовані мешканці села; дослідник підкреслює, що формування суржику із вищенаведених мотивів є ознакою першого покоління, наступне ж наслідує мову батьків без якоїсь соціальної мотивації [Там само]. Суржик, як зазначає О.О.Селіванова, функціонує у складі просторіччя і може ставати деструктивним чинником для національної мови, тому

боротьба з ним – необхідна умова збереження рідної мови і підвищення загальної культури мовлення.

В умовах вивчення української і російської мов у школах України в мовленні учнів спостерігаються явища транспозиції й інтерференції. Питання взаємопроникнення мовних елементів близьких за структурою мов досліджено в роботах К.Бабова, А.Є.Супруна, О.М.Біляєва, Н.А.Пашківської, І.М.Мельниченко та ін. Під транспозицією розуміється перенос однакових рис на виучувану мову.

На транспозиційні процеси необхідно зважати з огляду на те, що українська і російська мови близькі за звуковою системою, графікою, правопис обох мов ґрунтується на однакових принципах – фонетичному, морфологічному, традиційному і диференційному, схожими є способи творення слів – морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний і лексико-семантичний, ідентичний склад частин мов та їхніх граматичних категорій (наприклад: прикметники поділяються на однакові розряди – якісні, відносні з різновидом присвійних; дієслова вживаються в однакових способах, мають час, вид, особу, число, для деяких форм – рід, однаковим є поділ на дієвідміни; за морфологічним складом сполучники поділяються на прості та складені і т.ін.), подібна синтаксична будова мов.

Поряд із цим в українській і російській мовах є чималі розходження: у графічній системі російської мови наявні букви **е, ё, и, ы, э, ъ**, а в українській – **є, і, ї**, знак апострофа; особливо багато відмінностей в орфографії обох мов. Так, в українській мові префікси *без-* і *роз-*, незалежно від вимови пишуться з кінцевою літерою **з** (*безшумно, безчинство, розкіш, розпис*), у російській мові в префіксах *без-*, *роз-* перед буквами, що позначають глухі приголосні, пишеться **с** (*бесшумно, бесчинство, роскошь, ростись*); українській мові характерне спрощення при збігові кількох приголосних, що передається за фонетичним принципом і на письмі (*серце, щасливий, чесний*), у російській мові: *сердце, счастливый, честный*; в українській мові м'який знак не пишеться після шиплячих, наприклад, у дієсловах другої особи однини дійсного способу теперішнього часу (*малюєш, пишеш, знаєш*), і вживається за аналогічних обставин у російській мові (*рисуешь, пишешь, знаешь*) і т.ін.

Лінгвістичні елементи, однакові для української і російської мов, засвоюються школярами без особливих труднощів, специфічні мовні факти сприймаються ними як новий матеріал, його учні в змозі опанувати, доклавши певних зусиль; складність становлять частково подібні і протилежні мовні факти, “оскільки процес запам'ятовування їх гальмується відомостями, одержаними в курсі рідної мови”, “настає взаємозмішування уявлень, що виникають, з тими, які вже є, чимось подібними або, навпаки, відмінними” [4, 10].

Недостатній рівень володіння рідною мовою і поверхове знання російської призводить до того, що школярі нерідко плутають обидві

мови, створюючи тим самим мішанину слів, кальок, різноманітних перекручень – російських слів в українському фонетичному обрамленні і українських, морфологізованих за російським зразком. Такі відхилення найчастіше трапляються у процесі репродукції, тобто під час відтворення раніше запам'ятованого. Саме тоді замість потрібних опорних даних, характерних мові висловлювання, у пам'яті школяра спливають аналогічні факти з іншої мови. Таке явище психологи називають репродуктивним гальмуванням. Негативний вплив однієї мови на іншу має назву інтерференції, що визначає особливу взаємодію навичок і полягає в негативному (гальмівному) впливові раніше набутих навичок на утворення і формування нових.

Більшість дослідників, особливо ж із методики викладання другої (нерідної) мови, розглядають інтерференцію як негативний перенос навичок з рідної (першої) мови на ту, що вивчається. Однак це поняття набагато ширше і включає в себе ціле коло питань: 1) дію рідної мови на другу, 2) вплив другої мови на першу і 3) розмежування інтерференції на рівні мови, з одного боку, і мовлення – з іншого [5, 29].

Зі спостережень за інтерференційними явищами в українській і російській мовах на території України випливає висновок про те, що дія структурних елементів другої мови на першу набагато відчутніша, ніж дія рідної мови на другу. Витворився принизливий для високоосвіченого українського народу різновид мовлення – так званий суржик: “українсько-російське просторіччя” (вислів В.М.Русанівського), безладна суміш зіпсованої української та перекрученої російської мов – “плід несвідомого, неповажливого, пристосовницького ставлення до мови” [6, 9].

До освітнього закладу дитина потрапляє з родинної школи, яка формує її мовний світогляд і має перед суспільством традиційні обов'язки: “Кожна свідома мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, позостанеться в ній на ціле життя ... за наймилішу мову цілого світу”; “Кожний батько, особливо ж інтелігент, мусить говорити в своїй родині тільки літературною мовою, мусить вияснювати рідномовні гасла та обов'язки, завжди даючи добрий приклад своїй дружині та дітям і завжди вимагаючи від них уживати чистої мови”; “Дбайлива інтелігентна мати вияснить своїй дитині різницю між її мовою літературною й говірковою їхньої домашньої служби” [7, 40-41].

Щоб розпочати-таки вчити, а не переучувати дітей правильності використання рідної мови, необхідно співпрацювати з їхніми батьками, поступово відновлюючи в них мовно-генетичну пам'ять: проводити бесіди про значимість рідного слова, лекції про культурне і державотворче значення мови, інші просвітні заходи.

Найсприятливішим мовленнєвим середовищем для учнів має стати школа. Освітні програми націлюють на те, що педагогічний колектив загальноосвітнього закладу повинен протистояти вживанню

школярами жаргонних, вульгарних слів, не допускати українсько-російських просторічних висловів як на уроці, так і в позаурочний час; дбати про грамотне оформлення плакатів, вивісок, стінних газет, оголошень, шкільної документації; під час підготовки до уроку старанно продумувати хід викладу матеріалу, правильність і точність формулювань; грамотно і чітко оформляти всі види записів (на класній дошці, у шкільному журналі, в щоденниках учнів, у робочих планах та ін.); не допускати в своєму мовленні неправильно побудованих речень і зворотів, порушень норм вимови, недбалості у виборі слів і неточностей у формулюванні визначень.

Живодайний заряд мовленнєвої енергії повинен формуватися передусім на уроках української мови, мета яких – виробити у школярів уміння й навички вільного володіння рідною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо).

Це зумовлює відповідну організацію роботи, наприклад над орфографією як основою писемного мовлення учнів, в умовах міжмовних впливів:

1. Попереднє спостереження за виявами ознак інтерферованого орфографічного явища.

2. Визначення рівня складності аналізованого об'єкта, характеру можливих рецидивів і методики усунення їх.

3. Мотивація вчителем запланованої навчальної діяльності.

4. Здобування учнями знань на основі скерованого вчителем всебічного аналізу орфографічного явища в усіх можливих його виявах і взаємозв'язках.

5. Визначення типу орфограми (буквена, небуквена), виду (апостроф, дефіс, риска, пропуск, контакт) та умов вживання.

6. Закріплення знань про орфографічне явище шляхом порівняння його з аналогічними фактами у спорідненій мові.

7. Застосування орфографічних умінь у процесі мовленнєвої практики, подальше відпрацювання їх до рівня автоматизованості.

У процесі самостійної творчої роботи учням необхідно: 1) чітко усвідомити, якою мовою здійснюється виклад думок (українською, російською); 2) у внутрішньому і зовнішньому писемному мовленні контролювати відповідність уживаних слів нормативним особливостям української літературної мови; 3) зіставити деформовані в мовленнєвому середовищі форми з літературними аналогами; 4) визначити лексичне значення вибраних для написання мовних відповідників; 5) графічно передати слова на письмі.

Таким чином, формування мовної особистості у двомовному середовищі можливе за умов цілеспрямованого використання у процесі вивчення української мови транспозиційних можливостей і упередження інтерференційних взаємопроникнень у мовленні учнів, створення сприятливого мовленнєвого середовища передусім у загальноосвітніх

навчальних закладах, а також мотивації ролі української мови як державної в демократичному європейському суспільстві.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і гол. ред. В'ячеслав Тимофійович Бусол. – К. : Перун, 2007. – 1736 с. 2. **Словник-довідник** з української лінгводидактики / За ред. М.І.Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с. 3. **Селиванова О.О.** Лінгвістична енциклопедія / О.О.Селиванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с. 4. **Пашковская Н.А.** Особенности преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения: Пособие для учителя / Н.А.Пашковская. – К. : Рад. школа, 1979. – 125 с. 5. **Проблемы** двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – 359 с. 6. **Дзюба І.М.** Бо то не просто мова, звуки... / І. М. Дзюба. – К. : Рад. письменник, 1990. – 134 с. 7. **Огієнко І.** Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І.Огієнко. – Факс. вид. – К. : Обереги, 1994. – 72 с.

Хом'як І. Формування мовної особистості в білінгвальному середовищі

У статті охарактеризовано мовну особистість, вмотивовано прояви суржика, проаналізовано роль транспозиційних можливостей та інтерференційних впливів у процесі вивчення української і російської мов у загальноосвітніх навчальних закладах, окреслено умови формування мовної особистості у двомовному середовищі.

Ключові слова: мовна особистість, суржик, транспозиція, інтерференція, двомовне середовище.

Хомяк И. Формирование языковой личности в билингвальной среде

В статье дана характеристика языковой личности, обусловлено проявления суржика, проанализирована роль транспозиционных возможностей и интерференционных влияний в процессе изучения украинского и русского языков в общеобразовательных учебных заведениях, определены условия формирования языковой личности в двуязычной среде.

Ключевые слова: языковая личность, суржик, транспозиция, интерференция, двуязычная среда.

Khomyak I. Formation of a linguistic identity in bilingual surroundings

In the article a linguistic identity is characterized, it shows the emergence of mixed Ukrainian-Russian dialect and the role of transpositional possibilities and interference effects in the process of learning Ukrainian and Russian languages in the elementary educational establishments are analyzed;

the conditions of formation of a linguistic identity in bilingual surroundings are outlined.

Key words: linguistic identity, mixed Ukrainian-Russian dialect, transposition, interference, bilingual surroundings.

УДК 372.8:811.161.2

Г. Шелехова

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Модернізація шкільної мовної освіти нині розглядається на основі компетентісної парадигми. У Концепції загальної середньої освіти [1] зазначається, що стрижнем освіти, орієнтованої на формування компетентностей, є розвивальна, культуротворча домінанта, виховання особистості, здатної до самоосвіти й саморозвитку, яка вміє критично мислити, обробляти різноманітну інформацію з використанням здобутих знань і вмінь для творчого вирішення життєвих проблем.

Компетентісний підхід до навчання української мови є одним із актуальних підходів до формування мовної особистості. Тому основна **мета** навчання української (рідної) мови в загальноосвітніх навчальних закладах полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української (рідної) мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), акумульованими в ній духовними скарбами, уміє орієнтуватися в потоці різноманітної, суперечливої інформації і спроможна вільно, переконливо і логічно виражати власні думки й почуття щодо різних життєвих явищ, самостійно визначати цілі подальшого мовленнєвого й загального саморозвитку і добирати відповідні шляхи й способи для їх досягнення.

Метою статті є з'ясування особливостей мовленнєвого розвитку старшокласників на засадах компетентісного підходу в умовах профільного навчання (академічний рівень).

Упровадження профільного навчання української мови має здійснюватися шляхом створення нових програм і підручників, критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, удосконалення технологій навчання, якими має бути передбачено надання учням старшої школи більшої самостійності у розширенні й поглибленні здобутих в основній школі знань, удосконаленні вмінь і навичок користуватися мовою як важливим інструментом допрофесійної підготовки, подальшого інтелектуального, творчого і морального саморозвитку.